

AUTIZM SPEKTRI BUZILISHI BO'LGAN BOLALAR BILAN BADI'Y-IJODIY FAOLIYATNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK ASOSLARI

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti talabasi

Nurbayeva Xonzoda Javoxir qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalar uchun rivojlantiruvchi ta'lim muhitini tashkil etishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Ta'lim makonini strukturaviy va vizual jihatdan to'g'ri tashkil etish, individual yondashuv hamda san'at va ijodiy faoliyatga asoslangan metodlarning bolalarning ijtimoiylashuvi, muloqot ko'nikmalari, mustaqilligi va hissiy rivojlanishiga ijobiy ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, pedagog va ota-onalar hamkorligining autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim muhitiga muvaffaqiyatli moslashtirishdagi o'rni asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: *Autizm spektri buzilishi, inklyuziv ta'lim, rivojlantiruvchi ta'lim muhiti, pedagogik yondashuv, san'at terapiyasi, ijodiy faoliyat, vizual qo'llab-quvvatlash, ijtimoiylashuv, kommunikativ ko'nikmalar, individual yondashuv.*

Аннотация: В данной статье рассматривается педагогическое значение создания развивающей образовательной среды для детей с расстройствами аутистического спектра (РАС). Проанализировано положительное влияние структурированной и визуально организованной образовательной среды, индивидуального подхода, а также методов, основанных на искусстве и творческой деятельности, на развитие социальных и коммуникативных навыков, самостоятельности и эмоциональной сферы детей. Особое внимание уделено роли сотрудничества педагогов и родителей в успешной адаптации детей с расстройствами аутистического спектра к условиям инклюзивного образования.

Ключевые слова: *расстройства аутистического спектра (РАС), инклюзивное образование, развивающая образовательная среда, педагогический подход, арт-терапия, творческая деятельность, визуальная поддержка, социализация, коммуникативные навыки, индивидуальный подход.*

Abstract: This article highlights the pedagogical importance of creating a developmental learning environment for children with Autism Spectrum Disorder (ASD). It analyzes the positive impact of a well-structured and visually organized educational environment, an individualized approach, and art- and creativity-based teaching methods on children's socialization, communication skills, independence, and emotional development. The article also emphasizes the role of collaboration between teachers and parents in facilitating the successful adaptation of children with ASD to an inclusive educational environment.

Keywords: *Autism Spectrum Disorder (ASD), inclusive education, developmental learning environment, pedagogical approach, art therapy, creative activities, visual support, socialization, communication skills, individualized approach.*

Bugungi kunda autizm spektri buzilishiga ega bolalar sonining ortib borayotgani inklyuziv ta'lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda. Bunday bolalarni ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli jalb etishda maxsus tashkil etilgan rivojlantiruvchi muhit va pedagogik metodlarning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi.

Ruhiy kasalliklar va kasalliklarning xalqaro tasnifi autizm spektri buzilishlarini keng ko'lamli g'ayritabiiy xatti-harakatlar va ijtimoiy o'zaro ta'sir va muloqotdagi qiyinchiliklar, shuningdek, jiddiy cheklangan qiziqishlar va tez-tez takrorlanadigan xatti-harakatlar sifatida belgilaydi.

- Autizm spektrining buzilishlariga quyidagilar kiradi:
- autizm (Kanner sindromi);
- Asperger sindromi;
- bolalikdagi parchalanish buzilishi;
- rivojlanishning o'ziga xos bo'lmagan buzilishi.

Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash bo'yicha keng tajribaga asoslanib, shuni ta'kidlash kerakki, autizmga chalingan barcha bolalarda muloqot va ijtimoiy ko'nikmalar buzilgan. Ular dinamik ravishda o'zgarib turadigan muhit bilan faol munosabatlarni rivojlantirishda affektiv muammolar va qiyinchiliklarga duch

kelishadi, bu esa ularning atrofdagi dunyoda izchillikni va stereotipik xatti-harakatlarni saqlashga e'tibor qaratishlarini belgilaydi.

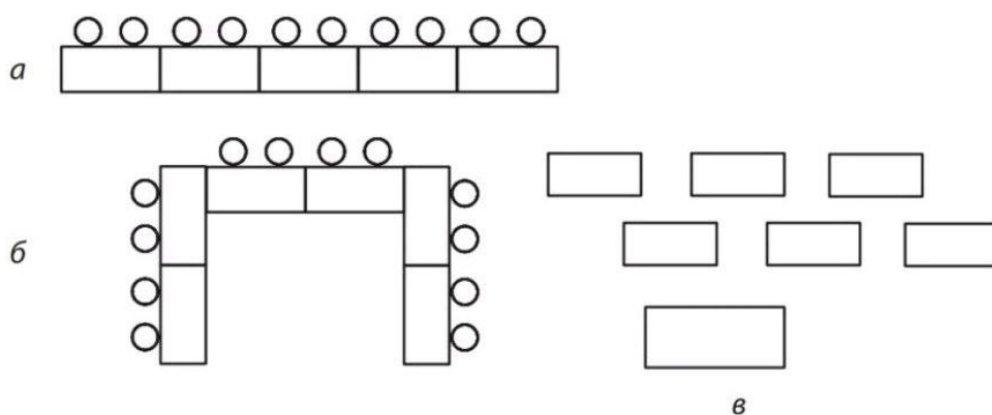
Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, autizm spektri buzilishi bo'lgan har bir bolaning rivojlanish xususiyatlari o'ziga xos va takrorlanmasdir. Bu shuni anglatadiki, har qanday bola bilan muloqotda bo'lganingizda, o'zingizni sinab ko'rishingiz va ijodiy jarayonni kuzatishingiz, munosabatlarga "makon" va erkinlikni kiritishingiz kerak. Bola bilan birga bo'ling, ularni kuzating va ular bilan ongli makonda ishtirok eting.

Makon - bu individual o'quv muhitini tashkil etish imkonini beruvchi komponentlardir. Ta'lim Makoni bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o'quv muhitini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, mebel va o'quv materiallarini qanday joylashtirish muhim, toki bola o'z ish joyini, san'at buyumlari qayerda ekanligini, qo'llarini yuvish va rasm chizish uchun suvni qayerdan olish kerakligini va hokazolarni aniqlay bilsin. Bu bolalarga har bir atrof-muhit makonining boshlanishi va oxiri borligini tushunishga yordam beradi. Shuning uchun, boshidanoq bolaga sinf xonasini mustaqil ravishda o'rganish imkoniyatini berish juda muhimdir.

Fazoviy tuzilish darajasi bolaning o'zini o'zi boshqarish darajasiga bog'liq, ammo uning kognitiv rivojlanishiga bog'liq emas. O'quvchilar mustaqil bo'lib borgan sari, fazoviy tuzilish darajasi asta-sekin pasayadi.

Aniq vizual va moddiy chegaralarga e'tibor berish darkor: xonadagi yoki sinf xonasidagi mebellar (kitob javonlari, javonlar, stollar, gilamlar, to'siqlar) turli maqsadlar uchun bir nechta zonalarni belgilash uchun joylashtirilishi kerak. Chegaralarni vizual ravishda belgilash uchun turli xil rangli pol qoplamalari yoki rangli pol lentasidan foydalanish mumkin. Pedagogik jarayonda maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang'ich maktab o'quvchilari bilan sinf odatda xona ikkita zonaga ajratiladi: birinchi zona, gilam bilan qoplangan, dars boshlanadigan joy, "umumiy doira". Bu zonada hikoya yoki ertak tinglanadi va dars mavzusiga oid turli xil sensorli materiallar bilan o'ynaladi. Ikkinchi zonada esa stollarda ishlashga o'tiladi, u yerda aslida badiiy va ijodiy vazifalar bajariladi.

Ish stoli. Nogiron bolalar bilan san'at darslari uchun ish joyini tashkil qilish standart sinfda qiyin bo'lishi mumkin. Ijodiy mashg'ulotlar uchun stollarni bolalar va o'qituvchi o'rtasidagi, shuningdek, bir-biri bilan o'zaro aloqani osonlashtirish uchun turli usullar bilan joylashtirish mumkin, chunki ijodiy yo'lni boshlagan ko'plab bolalarga ota-ona yoki o'qituvchi hamrohlik qiladi. Shuning uchun har bir bolaga standart sinfdagiga qaraganda ikki baravar ko'proq joy ajratilishi kerak (1-rasm).

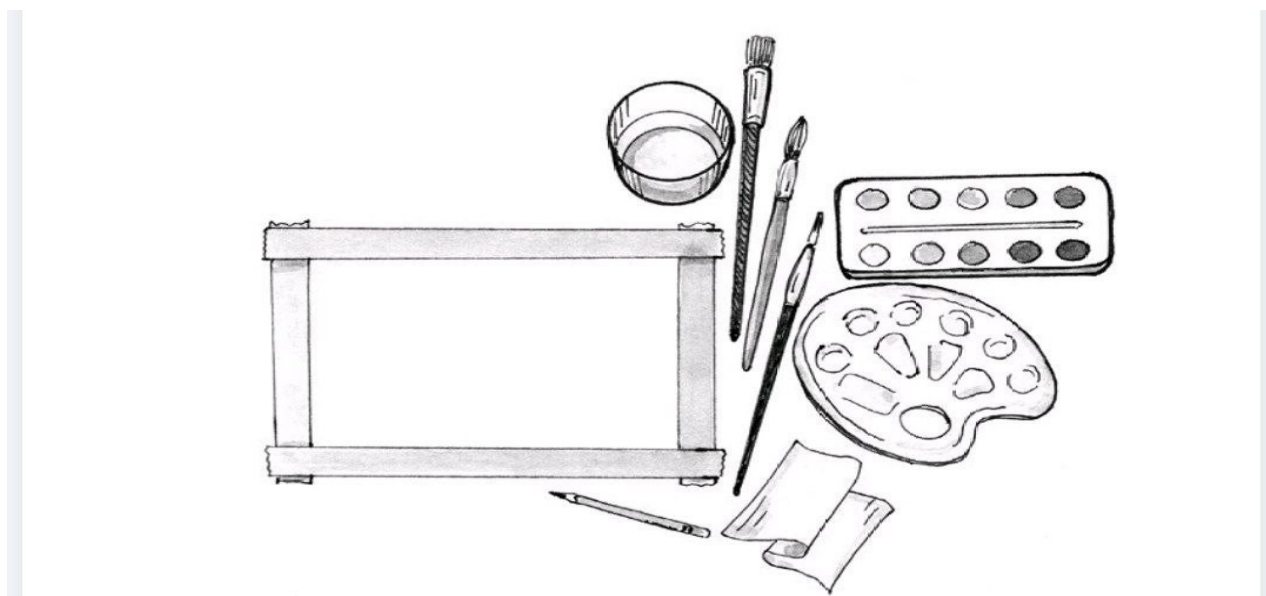

1-rasm. Guruh mashg'ulotlari uchun ish maydonini tashkil qilish variantlari:

- a) 6-8 ta parta yoki stol yonma-yon qo'yilib, bitta umumiy stol hosil qiladi. Darslarda naqsh va bezaklarsiz qalin mato bilan qoplangan uchta oddiy katlanadigan ovqatlanish stolidan foydalaniladi;
- b) stollar yarim doira yoki U shaklida joylashtirilgan, shunda siz har bir tarbiyalanuvchi (o'quvchi)ni ko'rishingiz mumkin va ularning o'zlari ham siz, ham bir-birlari bilan ko'z aloqasini o'rnatadilar;
- d) stollar shaxmat taxtasi shaklida joylashtirilgan. Bu tartib repetitor bola bilan ishlayotganda juda qulay, chunki bu repetitorning orqasida o'tirgan o'quvchining ko'rinishini to'sib qo'yishining oldini oladi.

Mashg'ulot uchun tayyorlangan materiallar joylangan alohida stol bolaga ishlash uchun qulay bo'lishi kerak, u tegishli balandlikdagi stulda o'tirib qo'yilishi kerak. Mashg'ulot boshlanishidan oldin, stolni moyli mato bilan yoping, iloji bo'lsa naqshsiz, shunda bola ish yuzasini bo'yoq, yelim yoki boshqa materiallar bilan bo'yashdan qo'rqmaydi. Qog'oz varag'i asosiy, markaziy o'rinni egallashi kerak. Varaq stoldan

sirg'alib ketmasligi uchun uni butun perimetri bo'ylab qog'oz lenta bilan mahkamlang. Bola ishlaydigan materiallar (qalamlar, markerlar, rangli qalamlar va boshqalar) bolaning dominant qo'lining yon tomoniga qo'yiladi (masalan, agar dominant qo'l o'ngda bo'lsa). Agar siz bo'yoqlar bilan ishlayotgan bo'lsangiz, unda ustiga bo'yoqlar qo'yilgan palitra ham shu yerga qo'yilishi kerak. Palitraning yonida bir stakan suv va latta qo'yilishi lozim (2-rasm)

2-rasm. Ish joyini tashkil etish sxemasi

Barcha narsalar stolga qo'yilgandan so'ng, bolaga nima qayerga ketishini tushuntirish muhimdir. Bu o'zini tuta bilish va mustaqillikni rivojlantirishga yordam beradi.

Autizm spektri buzilishlari (ASB) bo'lgan bolalarga ularning o'ziga xos xususiyatlari va ehtiyojlarini tushunishga asoslangan ta'limni o'rgatishda tuzilgan, ta'lim va rivojlanish muhiti muhim rol o'ynaydi. Gap shunchaki "QAYERDA?" va "QACHON?" masalasi emas; gap bolalar motivatsiya, tushunish, interaktiv va mustaqil bo'lishni o'rganadigan psixologik va pedagogik muhitni yaratish haqida.

Dars jarayonini qanday tuzish kerak? Albatta, har bir bolaning qobiliyatlarini - darsda 30 daqiqa o'tirish, ma'lumotni o'zlashtirish, o'qituvchi bilan muloqot qilish va boshqa bolalar bilan bog'lanish qobiliyatini hisobga olish zarur. Pedagogik jarayonda dastur haftasiga ikki marta o'qitiladi. Har bir dars 1 soat 20

daqiqa davom etadi va o'rtasida qisqa tanaffus bilan ikkita 40 daqiqalik qismdan iborat. Bu vaqt bolalarning ijodiy faoliyatga tayyorlanishi uchun yetarli.

Dars o'yinli dam olish texnikasi, motorli plastika, o'simlik va hayvonot dunyosi eksponatlarini tomosha qilish, rasmlarning reproduksiyalari, taqdimotlar va videolar, musiqa tinglash va haqiqiy vizual faoliyatlarni o'z ichiga oladi (ba'zi hollarda modellashtirish va turli xil sensorli materiallar bilan ishlash qo'shimcha sifatida qo'shilishi mumkin).

Mato, qum, tabiiy materiallar va boshqalar, kollaj yasash va boshqalar). Har bir darsdan oldin pedagog ularga ishning asosiy qoidalarini eslatib turishi kerak. Bu o'quvchilarga o'z-o'zini tashkil etishga yordam beradi. Qoidalar o'rnatilishi, yozilishi yoki chizilishi (tasavvur qilinishi) kerak. Ular ko'p bo'lmasligi kerak va ma'lum bir vaqt oralig'i uchun tegishli bo'lishi kerak. Qoidalar qisqa iboralar bilan shakllantirilishi lozim, ularning har biri bolalar tomonidan tushunilishi va albatta qoidalarni ular bilan muhokama qilish kerak.

O'quvchilar bilan birgalikdagi badiiy va ijodiy faoliyat jarayonida usullar xarakterli kombinatsiyada qo'llaniladi. Usullar o'qituvchi yoki ota-ona tomonidan belgilanadi.

bir qator omillarni hisobga olgan holda belgilashlar:

ta'limning maqsad va vazifalari;

bolalarning yoshi va individual xususiyatlari;

o'qituvchining o'ziga xos tayyorgarligi va mahorati;

o'quvchilar va ularning ota-onalarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish darajasi;

ularning munosabatlarining tabiati va boshqalar.

Pedagogik dasturni metodologik amalga oshirish faqat san'atning salohiyatiga tayanadi, asosan ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasida ijodkorlik va muloqot orqali bolaning shaxsiyatini umumiy rivojlantirishga qaratilgan. O'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar o'rtasida badiiy va ijodiy faoliyatni tashkil etish usullari tizimi yagona maqsadga yo'naltirilgan va bu usullar bir-birini to'ldiradi.

Biz bilamizki, vizual faoliyatning asosiy vazifasi bolalarga biron bir narsa va hodisani tasvirlashni o'rgatish emas, balki uni bolalarga xos bo'lgan muammolarni

yengish yoki yengillashtirishga qaratilgan muhim pedagogik vosita sifatida optimal ravishda qo'llashdir.

Yana bir muhim jihat - o'ziga ishonish va birgalikda ijod qilish jarayonidan zavqlanish. Bolaning yuzidagi sof zavqni ko'rish ming so'zga arziydi. Barcha bolalarga bu zavqni his qildirishga intilish kerak. "ASB bilan og'rigan bolalarning hissiy-ijodiy rivojlanishi: muammolari, metodologiya va diagnostika" Nogironligi bo'lgan bolalar qilayotgan ishlaridan zavqlanganda eng yaxshi va samarali tarzda o'rganadilar. Autizmli bolalar ham bundan mustasno emas. Ko'pgina autistik bolalar jamiyat tomonidan belgilangan standartlarga javob bera olmasligi mumkin. Rasm chizishni o'rganish ushbu cheklovlarni yengib o'tish va bir vaqtning o'zida san'at asarlarini yaratish, o'z ishlaridan zavqlanish imkoniyatini beradi.

Foydali natijalarga erishishga imkon beradigan katta va kichik maqsadli harakatlarni bajarish qobiliyatini rivojlantirishga, motor qobiliyatlariga alohida e'tibor qaratish kerak.

Autizmli bolalar uchun ta'lim faoliyatini qat'iy ko'rsatmalarga muvofiq tuzish muhimligiga qaramay, ba'zan faoliyatning belgilangan shaklini o'zgartirish, vazifalarning murakkabligini asta-sekin oshirish va yangi o'qitish usullarini joriy etish foydali bo'ladi. Biroq, bu juda ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi kerak, bu bolaga o'zgarishlarga moslashish uchun vaqt beradi.

Faoliyatni rag'batlantirish uchun, ayniqsa darslarning boshida, shuningdek, sog'ligi yomonlashgan va qiyin vazifalar bajarilgan davrlarda, bolaning eng qimmatli qiziqishlaridan (ularni oldindan aniqlash va his qilish lozim) foydalanish kerak. Biroq, bu faoliyat bolaning yuqori qiziqishini uyg'otadigan tasvirlar bilan ishlash bilan cheklanishi kerak degani emas: har qanday ta'lim jarayonida bo'lgani kabi, oddiy, elementar harakatlarning qat'iy ketma-ketligi juda muhimdir.

Hayotiy ko'nikmalar. San'at orqali autizmli bolalar turli xil asosiy hayotiy ko'nikmalarni, xususan, muloqot va ijtimoiylashuvni rivojlantirishlari mumkin. Har bir insonning bu ko'nikmalarni o'zlashtirish qobiliyati har xil bo'lsa-da, ular autizmli bolalarni "normal" dunyoda hayotga tayyorlashda juda muhimdir.

San'at o'zining asl mohiyatida ma'no yaratish va ifoda etish, shaxsiy o'sishni rag'batlantirish haqida. U shakl va aqliy tasvirlarimizni aks ettirish vositasini taqdim etadi, deb ta'kidlash mumkin. Ehtimol, barchamizda muloqotga, taassurotlarimizni belgilash va shakl berish uchun ifoda shakllarini izlashga, mavjudligimizda haqiqiylik tuyg'usini olishga ichki ehtiyoj bordir.

O'z-o'zini bilish. O'z-o'zini bilish har bir inson hayotining ajralmas qismidir. San'at autizmga chalingan har qanday bolaga bu muhim jarayonda yordam berishi mumkin. Ijodiy ishning quvonchi o'ziga, o'z qobiliyatlari va salohiyatiga ishonchni rivojlantirishga yordam beradi. O'z-o'zini bilish har qanday odamga foydali ta'sir ko'rsatadi, chunki o'zini anglash orqali boshqalar ularni qanday qabul qilishini tushunish va dunyodagi o'rnini topish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, o'z-o'zini tushunish autizmga chalingan bolalar uchun hayotga moslashishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalar bilan ishlashda ularning individual rivojlanish xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan ta'lim muhiti muhim ahamiyat kasb etadi. Strukturaviy va vizual jihatdan aniq tashkil etilgan makon, puxta rejalashtirilgan mashg'ulotlar hamda izchil pedagogik yondashuv bolalarning mustaqilligi, o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalari va ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishga xizmat qiladi.

San'at va ijodiy faoliyat esa autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarning hissiy holatini barqarorlashtirish, muloqot va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish, mayda motorikani takomillashtirish hamda o'z imkoniyatlarini namoyon etishlari uchun samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Ijodiy jarayon davomida bolalar nafaqat yangi bilim va ko'nikmalarni egallaydilar, balki o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi, atrofdagilar bilan hamkorlik qilishni va o'z his-tuyg'ularini erkin ifodalashni ham o'rganadilar. Shu bois autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan pedagogik faoliyatda individual yondashuv, ota-onalar va mutaxassislarining hamkorligi hamda san'atga asoslangan rivojlantiruvchi metodlardan tizimli foydalanish ularning har tomonlama rivojlanishi va jamiyat hayotiga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Светлана Брикунова, Сенсорно-творческое развитие детей с РАС: проблемы, методика, диагностика, «Феникс»-2023;
2. Дональдсон Дж. Кит и улитка. – М.: Машинки времени, 2020. – 32 с.
3. Енедзу Юсуке. Радуга Хамелеон. – СПб.: Поляндрия Принт, 2016. – 117 с.
4. Лэндрет Г. Игровая терапия как способ решения проблем ребенка: учеб. – метод. пособие / Г. Лэндрет, Л. Хоумер, Дж. Гловер, Д. Свини. – М.: Изд-во Московского психо лого-социального института, 2001. – 285 с.
5. Макарова Е. Фридл. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – 608 с.
6. Макарова Е.Г. Движение образует форму. – 2-е изд. – М.: Само-кат, 2018. – 132 с.
7. Крамер Э. Арт-терапия с детьми / вступ. ст. и послесловие Е. Макаровой; пер с англ. М.: Генезис, 2013. – 320 с.
8. Венгер А.Л. Психологические рисуночные тесты: иллюстрированное руководство. М.: Владос-Пресс, 2006. – 160 с.